

UOT: 004.9, 334.021

RƏQƏMSAL AQRAR İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA DÖVLƏT - ÖZƏL BÖLMƏ TƏRƏFDAŞLIĞI

Rəsul Ənvər oğlu Balayev, i.e.d., professor
*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC),
Rəqəmsal texnologiyalar və tətbiqi informatika kafedrası
e-mail: r.balayev@gmail.com*

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi rəqəmsal aqrar iqtisadiyyatın inkişafında dövlət – özəl bölmə tərəfdaşlığı (DÖBT) amilinin yerinin və rolunun müəyyən edilməsidir. Tədqiqat işi müşahidə, elmi abstraksiya, sistemli təhlil, müqayisə və məntiqi ümumiləşdirmə üsulları əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticəsi rəqəmsal milli aqrar iqtisadiyyatda dövlət – özəl bölmə tərəfdaşlığı layihələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üzrə zəruri tədbirlərin müəyyən edilməsidir. Tədqiqatın məhdudiyyətləri verilənlər bazasının natamamlığı və informasiyanın assimetriyasıdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: nəticələr rəqəmsal mühitdə aqrar sahədə DÖBT layihələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində tədbirlərin hazırlanması və icrası prosesində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və orijinallığı: rəqəmsal aqrar iqtisadiyyatda dövlət – özəl bölmə tərəfdaşlığı imkanlarının qiymətləndirilməsi və onların reallaşdırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması.

***Açar sözlər:** dövlət - özəl bölmə tərəfdaşlığı, rəqəmsallaşma, aqrar sahə, innovasiya, texnologiya.*

Giriş

Sivil bazar və liberal iqtisadi münasibətlər sistemində dövlət və biznes münasibətləri inkişaf edir. Bu istiqamətdə atılan addımlarda rəqəmsallaşma amili əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığında rəqəmsal mühitin üstünlüklərindən istifadə imkanları daha geniş və aktualdır. Aqrar sahədə rəqəmsallaşma həm riyazi-texnoloji modelləşdirmə, həm də aqrar-iqtisadi texnologiyalar baxımından fərqli inkişaf potensialı formalaşdırır. Eyni zamanda aqrar iqtisadiyyatın özəl subyektlərinin hazırkı durumu aqrobiznes və dövlət tərəfdaşlığı problemlərini gündəliyə çıxarmışdır. Bununla belə, haqqında danışılan problemlər hələ ki, kifayət qədər araşdırılmamışdır.

Metodologiya

Tədqiqat zamanı milli aqrar sahədə rəqəmsallaşmanın yaratdığı yeni inkişaf mühiti müşahidə edilmiş, ilkin yanaşmada baş verən dəyişikliklər və meyillər tədqiq olunmuşdur. Müşahidə, elmi abstraksiya, sistemli təhlil, müqayisə və məntiqi ümumiləşdirmə üsulları ilə yanaşı, modelləşdirmənin də məqsədəuyğun olduğu məlum olmuşdur. Aqrar iqtisadiyyatda DÖBT-ün ilkin təşəkkül mərhələsində olması və bu səbəbdən rəqəmsallaşmanın həmin layihələrin hazırlanması və icrasına təsirini əks etdirən verilənlər bazasının eksperimental qaydada əldə olunmasının çətinlikləri ekonometrik üsullardan istifadəni gələcək tədqiqatlar üçün nəzərdə tutmağa məcbur etmişdir. Tədqiqat prosesində xarici təcrübəyə nəzər yetirilmiş, postsovet məkanı ölkələrində müvafiq elmi təminat araşdırılmışdır.

Aqrar sahədə dövlətin və özəl bölmənin institusional alyansı

Aqrar iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması prosesi, hazırda milli aqrar sahənin inkişaf səviyyəsi, ona göstərilən dövlət dəstəyinin istiqaməti, xarakteri, əhatə dairəsi və dinamikasından asılı olaraq baş verir. Rəqəmsallaşma bu sahədə riyazi-texnoloji modelləşdirmə, aqrar və iqtisadi texnologiyalar sayəsində yeni inkişaf potensialı yaradır. Bu potensialın reallaşdırılması baxımından DÖBT xüsusi diqqətə layiqdir.

Sivil bazar münasibətləri sistemində dövlətin özəl iqtisadi subyektlərlə birgə həm istehsalçı, həm də, istehlakçı kimi fəaliyyət göstərdiyi iqtisadiyyat böyük inkişaf potensialına malikdir. Həmin potensialın DÖBT-ün tərəfdaşlığının inkişafına prioritet verilməsi sayəsində reallaşması üzrə qabaqcıl təcrübənin inkişafı baxımından rəqəmsallaşma real imkanlar açır. Haqqında danışılan imkanlar təcrübə baxımından, ilk növbədə açıq informasiya portallarının istifadəsi, virtual modellərin qurulması, verilənlərin real vaxt rejimində mübadiləsi sayəsində reallaşdırıla bilər.

DÖBT, hazırda ictimai baxımdan mühüm sayılan fəaliyyəti inkişaf etdirmək məqsədi ilə dövlətin və özəl bölmənin iqtisadi subyektlərinin müqavilə öhdəlikləri əsasında yaradılan birliyi, başqa sözlə davamlı, qarşılıqlı, faydalı, iqtisadi və institusional alyansıdır. Aqrar sahədə DÖBT-dən danışarkən, bəri başdan onun dövlətin aqrar sahədə özəl subyektlərə göstərdiyi yardıma birbaşa aidiyyəti olmadığını qeyd etməliyik. Bu tərəfdaşlıq çərçivəsində dövlətin və aqrobiznesin istehsal-kommersiya xarakterli innovasiyalı layihələrinin birgə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Rəqəmsallaşma informasiyaya, biliyə, təcrübəyə və bacarığa, sözün həqiqi mənasında resurs statusu verir. Əlbəttə, DÖBT səlahiyyət və mənafehinin mühityaratma qabiliyyətini şərtləndirən sistemdir və dövlət burada təkə sahibkarlıq subyekti kimi deyil, həm də, az gəlirli, lakin olduqca vacib olan məhsul (xidmət) istehsalçısı kimi çıxış etməlidir. Odur ki, həmin layihələr çərçivəsində dövlətin təsərrüfat və nəzarət funksiyalarından imtina etməsi qeyri-mümkündür. Qabaqcıl təcrübədən görüldüyü kimi, dövlətin DÖBT layihələrində xidmət sifarişçisi kimi çıxış etməsi, aqrar sahədə də çox rast gəlinən haldır. Bu halda dövlət, tərəfdaşlığın şərtlərini müəyyənləşdirir, tərəfdaşların innovasiyalı, o cümlədən rəqəmsal xidmətinin keyfiyyətinə qoyulan yüksək tələblərə riayət edə bilməsi üçün əlverişli şərait yaradır, rəqəmsal texnologiyalardan istifadə etməklə müxtəlif monitorinqlər təşkil edir və s.

Aqrar sahədə DÖBT-ün inkişafını şərtləndirən əsas amillər kimi, milli ərzaq təhlükəsizliyinin təminatına və sənayenin kənd təsərrüfatlı mənşəli xammala təchizatına yönəlmiş, bu və ya digər

layihədə lazım olan investisiyanın həcmnin, alyans qurmuş özəl bölmə təmsilçilərinin belə imkanı xaricində olması; onların sahənin çoxfunksiyalılığından irəli gələn innovasiyalı fəaliyyətə təşviq edilməsi zəruriliyi; dövlət tərəfindən yaradılan rəqəmsal innovasiya infrastrukturundan ekoloji istehsalə və son nəticədə yaşıl iqtisadiyyata keçid məqsədi ilə istifadə fəallığının dəstəklənməsi zərurəti və s. qeyd oluna bilər.

Azərbaycanda DÖBT-ün inkişaf etdirilməsi zərurəti rəsmi dövlət sənədlərində öz əksini tapmışdır. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə (1) DÖBT-ün inkişafı prioritetləri əsaslandırılmış, onların gerçəkləşdirilməsi üçün tədbirlər planı hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Fərmanına (2) əsasən, Agentliyin strukturunda Dövlət-Sahibkar Tərəfdaşlığının İnkişafı Mərkəzi (DSTM) yaradılmışdır. İqtisadiyyat Nazirliyinin kollegiyasının 2019-cu il 16 iyul tarixli Qərarı ilə Dövlət-Sahibkar Tərəfdaşlığının İnkişafı Mərkəzi haqqında nümunəvi əsasnamə təsdiq olunmuşdur (3). DSTM-in fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinə dövlət-sahibkar tərəfdaşlığı üzrə qanunvericilik bazasının və institusional infrastrukturun inkişaf etdirilməsi üçün təkliflərin əsaslandırılması, proqram və layihələrin hazırlanması, yerinə yetirilməsi, maraqlı tərəflərin maarifləndirilməsi, haqqında danışılan tərəfdaşlıq meyarlarına uyğun layihələrin icrası aid edilmişdir.

Ölkədə dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı mühitinin formalaşdırılması baxımından “Tikinti və infrastruktur obyektləri ilə əlaqədar investisiya layihələrinin xüsusi maliyyələşmə əsasında həyata keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu (4) gözləniləndiyi kimi təkanverici rol oynamışdır. Müvafiq layihələr qismində sənaye parkları, yüksək texnologiya parkları, aqroparklar, yüksək texnologiyalara əsaslanan avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri və informasiya texnologiyaları sahəsində digər sistemlər; kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük anbarları və bu tipli digər obyektlərin “Tik-idarə et-təhvil ver” modeli çərçivəsində reallaşdırılması nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, özəl bölməni təmsil edən iqtisadi subyektlərin Elektron Hökumətin İnkişafı Mərkəzi ilə işbirliyi üçün “Tərəfdaşlıq müraciəti” bölməsi yaradılmışdır. Bu bölmə rəqəmsal rejimdə özəl bölmə təmsilçilərinin Elektron Hökumət imkanlarından istifadəsi üçün əlverişli şəraiti təmin edir (5).

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində “Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (6) və “Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (7) zəruri iqtisadi, hüquqi və institusional tədbirlər üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Artıq ölkədə rəqəmsal transformasiya konsepsiyasının layihəsinin hazırlanmasına başlanmışdır.

Aqrar iqtisadiyyatda rəqəmsal mühit və dövlət - özəl bölmə tərəfdaşlığı imkanları

DÖBT layihələrində tərəfdaşlar maddi və qeyri-maddi resurs qoyuluşunda ciddi fərqlər olduğu halda belə, qərarlar bərabərhüquqlu tərəflərin müzakirələrinin nəticəsi olaraq müştərək qaydada qəbul olunur. Müvafiq mənbələrdə göstərildiyi kimi, innovasiyalı fəaliyyət üzrə DÖBT aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır: tərəfdaşlıq milli iqtisadiyyatın, onun subyektlərinin innovasiyalı inkişaf məqsədlərinə uyğun olmaqla innovasiyalı inkişafın yalnız cari deyil, habelə strateji məsələlərinin həlli məqsədlərinə tabe etdirilməli, tərəfdaşların mənafeələrinə eyni (bərabər) yanaşma olmalı və onlar

üçün fəaliyyət istiqaməti seçimində sərbəstlik təmin edilməli, dövlət özəl tərəfdaşın məsuliyyət dairəsinə müdaxilə etməməli, rəqabət mühiti yaradılmalı və müqavilə şərtlərinin icrasına cavabdehlik olmalıdır” (8, s. 9). Doğrudan da, tərəfdaşların bərabər hüquqlu könüllü birliyi, strateji məsələlərin həllinə xidmət etməlidir. Aqrar sahədə, təbii ki, bu ilk növbədə milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.

Müasir şəraitdə aqrar ərzaq bazarında rəqabətin kəskinləşməsi ona münasibətdə fərqli və əlbəttə, çevik yanaşma tələb edir. Həmin yanaşmalardan daha diqqətçəkəni rəqiblə alyans qurub, yeni imkanları reallaşdırmaqdır. Konfliktologiyada çoxdan məlum olan bu tezisdən aqrar iqtisadi təcrübədə faydalanmaq imkanı, rəqəmsal mühitdə xeyli genişlənməkdədir. Belə ki, daha məlumatlı olmaq və qarşılıqlı fəaliyyətdə şəffaflığın təmin edilməsi etimad mühitini yaxşılaşdırır. Başqa sözlə, “rəqəmsallaşma insan, biznes və dövlət arasında verilənlərin mübadiləsi üçün zəruri olan rəqəmsal etimad fəzası infrastrukturunun yaradılmasını nəzərdə tutur” (9, s. 11).

Əlbəttə, unutmamaq olmur ki, rəqəmsal texnologiyalar rəqabət mühitinə ikili təsir edir. Rəqəmsal mühitin yaratdığı üstünlükləri gerçəkləşdirən texnoloji nəhənglərin misalında bunu görmək çətin deyildir.

Rəqəmsal texnologiyalar rəqabəti azalda və hətta inhisarları stimullaşdırır. Ənənəvi olaraq, şirkət əhəmiyyətli bazar payı əldə etdikdə və aparıcı platformaya sahib olduqda, rəqabəti məhdudlaşdıraraq hakim mövqeyindən sui-istifadə edə bilər. Rəqəmsal dövrdə texnoloji inkişaf, dünyada bir neçə texnoloji nəhəngi belə əlverişli vəziyyətə gətirib çıxarmışdır. Bununla belə, yeni rəqəmsal texnologiyalar yeni rəqiblərin səhnəyə daxil olmasına imkan verdikləri, onların məhsul və xidmət təklifi üçün zəruri olan prosesləri asanlaşdırdıqları üçün rəqabətin qapılarını da açır (10).

Aqrar iqtisadiyyatda rəqəmsal innovasiyalara həssaslığı və DÖBT-ə marağı azaldan amillərin heç də hamısı, sahənin özünəməxsusluğundan irəli gəlir. Həmin amillərin bir çoxunun ləngidici təsirini aradan qaldırmaq üçün innovasiya fəallığını və DÖBT-ü təşviq edən daha qətiyyətli və çevik qərarların qəbulunu və həyata keçirilməsinin kifayət olduğunu yüksək ehtimalla söyləmək olar. Bu baxımdan, DÖBT əsasında aqrar-sənaye istehsalında rəqəmsallaşmanı ləngidən amillərə aşağıdakıları aid edən bu mövqe, zənnimizcə, xüsusi diqqətə layiqdir: *kənd təsərrüfatı istehsalçılarına münasibətdə rəqəmsallaşdırma ilə bağlı qanunvericiliyin qeyri-mükəmməlliyi; “Rəqəmsal kənd təsərrüfatı” proqramının olmaması; sahədə rəqəmsal layihələr üçün maliyyə çatışmazlığı; kifayət qədər inkişaf etdirilməmiş vergi siyasəti; investisiya qoyuluşlarına dövlət zəmanətinin olmaması; kənd təsərrüfatı istehsalçılarına məsləhət xidmətinin səviyyəsinin qeyri-kafiliyi* (11, s. 106).

Rəqəmsal innovasiyalara həssaslığı azaldan mühüm amillərdən biri məlumatsızlıq və onun yaratdığı psixoloji ətalətdir. Kənd təsərrüfatı və onunla sıx iqtisadi-texnoloji əlaqələri olan sahələrdə bu özünü xüsusilə qabarıq göstərir. Aşağıdakı mənbədə məlumatsızlıq amili, zənnimizcə haqlı olaraq rəqəmsal innovasiyaların yayılmasını ləngidən maliyyə çatışmazlığı və dövlətin dəstək tədbirlərinin kifayət qədər olmaması kimi amillərlə bir sıraya qoyulur. Aqrar sahədə rəqəmsal texnologiyaların inkişafı problemlərindən biri istifadəçilərin rəqəmsal texnologiyalar barədə məlumatsızlığı, informasiya texnologiyaları məhsul və xidmətlərini əldə etmək üçün vəsaitlərin çatışmaması, həmçinin kiçik sahibkarlığa dəstək üzrə dövlət layihələrinin olmamasıdır (12, s. 131).

Kənd təsərrüfatında həmin innovasiyaların üstünlüklərinin məhz rəqəmsallaşma sayəsində tanınması sahədə informasiya-məsləhət xidmətinin predmeti olmalıdır. Belə bir mövqenin nikbinliyi, zənnimizcə heç də əsassız deyildir ki, aqrar-sənaye sahələrinin rəqəmsallaşdırılması

prosesi, ilk növbədə, kənd təsərrüfatı istehsalı subyektlərini perspektivlər və faydalar bərdə mümkün qədər çox məlumatlandırmağa, rəqəmsal texnologiyaların iqtisadiyyatın bütün sahələrində tətbiqindən sinergetik effekt yaratmağa imkan verəcəkdir (11, s. 107).

Rəqəmsallaşmanın həm biznes, həm də, dövlət tərəfindən birmənalı qəbul edilən anlayışlarının sistemləşdirilməsi bu məsələdə informasiyanın assimetrikliyinin azaldılmasında həlledici rol oynaya bilər. Rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişaf proqramlarında informasiyanın assimetrikliyinin azaldılması, DÖBT-ün inkişafında yeni mərhələ üçün zəruri amil hesab edilir. Müvafiq mənbələrdə göstəriləyi kimi, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı proqramı dövlətin və biznesin qarşılıqlı fəaliyyətini nəzərdə tutur. “Bu prosesin əsas meyarı həm biznes, həm də, dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın bütün sahələrində rəqəmsallaşmanın sistemləşdirilməsinin eyni cür qəbul edilməsidir. İnnovasiya sahəsində DÖBT mexanizminin uğurla həyata keçirilməsi üçün, DÖBT-ün dövlət və biznes arasındakı sosial əhəmiyyətli layihələrin həyata keçirilə biləcəyi məxsusi, tərəfdaşlar arasında risklərin, səlahiyyətlərin, maliyyə xərclərinin və məsuliyyətin bölgüsünə əsaslanan dövlət və biznesin qarşılıqlı münasibətlərin sistemi olduğunu başa düşmək vacibdir (13, s. 3).

Aqrar iqtisadiyyatda DÖBT-ün verilənlər bazası (VB) tərəfdaşlıq imkanları və şərtlərinin müqayisəli qiymətləndirilməsinə imkan verməlidir. Bu məqsədlə məhz istifadəçi tələblərinə müvafiq olaraq aktuallaşa bilən verilənlər çoxluğu yaradılmalıdır. Kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün həm qeyd olunan imkanlar, həm də, şərtlər qismən yenidir. Odur ki, aqrar sahədə DÖBT layihələrinin məqbul səmərəliliyini təmin etmək baxımından nəinki sahə və müəssisə, habelə ərazi üzrə paylanmış verilənlər bazasının (PVB) qurulması məqsədəuyğundur. Məsələ ondadır ki, mərkəzləşdirilmiş (ənənəvi) VB verilənlərin inteqrasiya olunmuş çoxluğu olub, hər bir faktı bir dəfə qeyd edir və informasiya bolluğunu minimuma endirir. PVB-də isə şəbəkə düyünlərində bəzi verilənlər qrupunun təkrarlanmasına yol verilir. Məqsəd verilənlərin ötürülməsini qismən azaltmaq, informasiya sisteminin məhsuldarlığını artırmaqdır. Verilənləri tirajlamaq və fraqmentlər yaratmaq yolu ilə yaradılan PVB rəqəmsal mühitdə aqrobiznesin iştirak etdiyi DÖBT-ün inkişafı üçün aşağıdakı potensial imkanları yaradır: özəl tərəfdaşların daimi məlumatlandırılması, onların bütün mərhələlərdə iştirak üçün hazır olması, alyans üstünlüklərinin tanınması, maliyyə mənbələrinin axtarışında əsaslandırılmış qərarların qəbul edilməsi, investor marağının cəlb edilməsi və s. qeyd edilənlər, aqrar iqtisadiyyatda DÖBT-ün inkişafı baxımından əsasında PVB-nin durduğu informasiya sisteminin istifadəsinin səmərəliliyini şərtləndirir.

DÖBT-ün çoxsaylı və kifayət qədər fərqli növləri vardır. Ümumi yanaşmada bu növləri fərqləndirən əsas əlamətlər - dövlətin layihə çərçivəsində yaradılan obyektə münasibətdə tərəfdaşa razılışma əsasında ötürdüğü funksiyalar, onların mahiyyəti və sayıdır. Haqqında danışılan funksiyalar kimi, ilk növbədə, maliyyələşdirmə, layihələndirmə, inşaat, malik olma, istismar, idarəetmə, fəaliyyətin dəstəklənməsi, xidmət, obyektə dövlətə qaytarma və s. qeyd olunmalıdır. DÖBT modellərinin kombinasiyalarından istifadə dairəsi daha genişdir və haqqında danışılan kombinasiyalara, qanunvericilik çərçivəsində yaradıcı münasibət arzu ediləndir.

Beynəlxalq təcrübədən məlum olduğu kimi dövlətin və özəl biznesin konkret iştirakı dərəcəsi və onların birgə fəaliyyət şərtləri əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə bilər. Mülkiyyət hüququ birmənalı surətdə fərqləndirildikdə tərəfdaşlığın özəl təmsilçisi müqavilənin (adətən, bu dövlət ehtiyacları üçün mal göndərilməsi və xidmət göstərilməsi, texniki yardım, idarəetmə üzrə müqavilələrdir) bir tərəfi kimi çıxış edir. Mülkiyyət hüququnun fərqləndirildiyi tərəfdaşlığa həmçinin məhsul bölgüsü haqqında və lizinq razılışması aid olunur (14, s. 28).

Azərbaycanda digər sahələrdə olduğu kimi aqrar sahədə də DÖBT-ün normativ-hüquqi bazası təkmilləşdirilir. Bu prosesin son illərdə bir qədər sürətləndiyi və elmi innovasiyalı əsasda aparıldığı qeyd edilməlidir. Bununla belə, dövlətin və özəl biznesin birgə fəaliyyət şərtlərindən tutmuş, onların səmərəli institusional alyansının təmin edilməsinə qədər geniş spektrli iqtisadi, sosial və bir sıra digər məsələlərin həlli üçün normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi prosesi davam etməlidir. Həmin prosesin praktiki nəticəsi, əhəmiyyətli dərəcədə bu alyansın bütün iştirakçıların fəal iştirakından və iştirakın təşviq edilməsi sisteminin səmərəliliyindən asılıdır.

DÖBT-ün təşkilati, kooperasiya və maliyyələşmə modelləri fərqləndirilir. Həmin modellərin müxtəssər şərhə baxımından aşağıdakı mövqə diqqətəlayiqdir. DÖBT-ün təşkilati modelində ictimai və özəl tərəfdaşlığa üçüncü qurumların cəlb olunması, ayrı-ayrı işlərdə və müqavilə öhdəliklərində qarşılıqlı güzəştlər, obyektlərin xarici idarəetməyə verilməsi imkanları reallaşdırılır. Maliyyələşmə modellərinə - kommersiya kirayəsi, icarə, lizinqin bütün formaları, qabaqcadan və integrasiya edilmiş layihə maliyyələşdirilməsi kimi formalar aid olunur. DÖBT-ün kooperasiya modeli isə ictimai nemət kimi yeni istehlak dəyərinin yaradılması prosesinin müxtəlif mərhələlərinə cavabdeh olan tərəfdaşların səylərinin birləşdirilməsinin mümkün olan forma və üsullarının məcmusudur (15).

Hazırda DÖBT layihələrinə yönəldilən investisiyaların maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilən rəqəmsal alətlər və texnologiyalar nisbətən fəal tətbiq edilir. Belə vəziyyət, gözlənilməli kimi DÖBT-ün təşkilati, kooperasiya və maliyyələşmə modellərini əlaqələndirən texnoloji təminatın təkmilləşdirilməsinə xidmət edir.

DÖBT-ün əsasında duran könüllülük prinsipi qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlığın üstünlüklərindən istifadə məsələsini önə çıxarır. DÖBT layihəsinin icrası prosesində dövlətin gözlədiyi fayda qismində, ilk növbədə nəzərdə tutulan istehsal və ya xidmət obyektinin inşasına hazırlıq müddətinin, bilavasitə inşaat işlərinin işə salınma və tam layihə gücünə çatdırma dövrünün qısalmasıdır. Obyektin inşası və istifadəsi zamanı mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi və tərəfdaşlıq çərçivəsində risklərin bir qisminin ötürülməsi də dövlətin əldə etdiyi üstünlüklərə aiddir. Milli aqrar sahədə DÖBT layihələri çərçivəsində dövlət büdcəsinə düşən maliyyə yükünü hələ ki, əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq mümkün olmasa da, özəl tərəfdaşların maddi cəhətdən motivə edilmələri nəzərəcarpacaq imkanlar yaradır.

DÖBT layihəsi iştirakçısı olan özəl iqtisadi subyekt qoyduğu vəsaitdən kifayət qədər davamlı olaraq böyük gəlir götürür. Eyni zamanda özəl bölmə təmsilçisi özünəməxsus olan istehsal güclərindən istifadə baxımından uzunmüddətli zəmanət əldə etmiş olur. İstehsal olunan məhsulun satışı baxımından da anoloji üstünlük təmin edilir. Özəl iqtisadi subyektin DÖBT çərçivəsində əldə etdiyi mühüm fayda kimi, habelə onun işgüzar nüfuzunun, o cümlədən kredit reytinginin yüksəlməsidir.

Aqrar sahədə rəqəmsallaşma proseslərinin artan tempi aqrar-sənaye istehsalında DÖBT iştirakçılarına əhəmiyyətli üstünlükləri reallaşdırmağa imkan verir. Bu baxımdan, aşağıdakı mövqə ilə razılaşmamaq çətindir. Dövlət aqrar-sənaye kompleksinin subyektlərinin vəziyyəti barədə operativ və obyektiv məlumatlar almaq, dəstək tədbirlərini, dövlət inkişaf proqramlarını, iqtisadi proqnozlaşdırma və planlaşdırma siyasətini tənzimləmək imkanı əldə edir; kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçısını təmsil edən biznes ərazinin məcmu inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla səmərəli işləmək və yüksək keyfiyyətli məhsullar əldə etmək üçün rəqəmsal idarəetmə sistemlərindən istifadə edir, xidmət göstərən qurum kimi geniş müştəri şəbəkəsi, layihələrdə iştirakdan maliyyə faydaları əldə edir; elm və təhsil yenilikçi tədqiqatlar və sənayedə əmək məhsuldarlığını artıran yeni rəqəmsal bacarıqlara sahib kadrların hazırlanması üçün sifariş alır (11, s. 111).

Aqrar sahədə DÖBT-ün perspektivləri və rəqəmsallaşma

Aqrar sahədə DÖBT-ün səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərindən biri potensial özəl tərəfdaşların birləşmə imkanlarının reallaşdırılmasıdır. İlk yanaşmada bu kooperasiya hərəkətinin təşviqi sayəsində mümkündür və əlbəttə arzu ediləndir. Başqa sözlə, demək olar ki, DÖBT özəl və dövlət bölmə təmsilçiləri arasında davamlı kooperasiyadır və bu çərçivədə birgə səylərlə məhsullar istehsal olunur, xidmətlər göstərilir, eyni zamanda məhsulların istehsalı və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı risklərin, məsrəflərin və resursların bölgüsü həyata keçirilir [16, s. 593-616].

Bununla belə, dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı layihələri çərçivəsində kənd təsərrüfatı istehsalçılarının alyansının yaradılmasının daha fərqli perspektivlərə malik olduğunu da görmək çətin deyildir. Müvafiq mənbələrdə bu alyansın yaradılması imkanlarının təhlili və qiymətləndirilməsi üçün riyazi və instrumental vasitələrdən istifadə edilməsi, adekvat riyazi modellərin qurulması və reallaşdırılması nəticələri xüsusi diqqətə layiqdir. Həmin nəticələrin əldə edilməsi üçün özəl tərəfdaşların aktivləri təhlil edilir, DÖBT layihələrinin həyata keçirilməsi imkanlarının təhlili üçün nəzəri-oyun modelləri şərh edilir, haqqında danışılan tərəfdaşlığın formalaşması proseslərinin iştirakçı tərəflərin aktivlərinin təhlili əsasında təkmilləşdirilməsi üçün iqtisadi-riyazi model qurulur, dövlətin və aqrobiznesin qarşılıqlı fəaliyyətinin riyazi modelinin reallaşdırılması nəticələrinə əsaslanaraq qərar qəbulunun dəstəklənməsi sistemi işlənib hazırlanır. Son tədqiqatların nəticələri belə deməyə əsas verir ki, "rəqəmsal dövr ənənəvi müəssisələrin qarşısına rəqabətə davam gətirmək və fəaliyyət göstərmək üçün dəyişmə və müasir texnologiyalardan istifadə tələbi qoyur" (9, s. 11).

DÖBT, gözlənilmədiyi kimi nöqsansız deyildir. Bu baxımdan, aşağıdakı fikirlə razılaşmaq olar. "DÖBT layihələri ilə iş prosesində dövlət satınalmaları prosedurlarının sərt və kompleks olması, danışıqlar prosesinin uzun müddət və böyük əmək tələb etməsi, özəl tərəfdaşın əldə etdiyi mənfəətin orta statistik səviyyədə çox olmaması - haqqında danışılan tərəfdaşlığın çatışmazlıqları hesab edilə bilər" (18, s. 416-417). Eyni zamanda bir məqamı qeyd edək ki, göstərilən çatışmazlıqları rəqəmsal texnologiyalardan fəal və yaradıcı istifadə sayəsində xeyli dərəcədə aradan qaldırmaq olar. Məsələn, DÖBT-ün sadalanan çatışmazlıqları, ilk növbədə transaksiya xərclərinin artmasına səbəb olur. Rəqəmsallaşma isə digər məziyyətləri ilə yanaşı, ilk növbədə məhz transaksiya xərclərini azaltmaq imkanına malikdir. Odur ki, rəqəmsallaşma mühitində transaksiya xərcləri fəaliyyətin səmərəliliyinin indikatorlarından biri kimi çıxış edir.

Rəqəmsal mühitin üstünlüklərinin reallaşdırılması aqrar və aqrar-sənaye innovasiyaları üzrə DÖBT layihələrinin tənzimlənməsi imkanlarını genişləndirir. Hazırda aqrar və aqrar-sənaye sahələrində innovasiya fəaliyyəti üzrə DÖBT layihələrinin tənzimlənməsi sistemi, ilk növbədə aqrar-ərzaq sektorunun inkişaf strategiyasına uyğun olaraq özəl bölmədə innovasiyalı dayanıqlı fəaliyyətin stimullaşdırılmasına xidmət etməlidir. Kənd ərazilərinin tarazlı sosial-iqtisadi inkişafının dəstəklənməsi, kiçik sahibkarların qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlığa cəlb edilməsi, yerli xammaldan səmərəli istifadə, rəqəmsal innovasiyalara əsaslanan klaster təşəbbüslərinin reallaşdırılması, kənd təsərrüfatının çoxfunksiyalılığının təmin edilməsi də DÖBT layihələrinin tənzimlənməsi sisteminin məqsədlərinə aid edilməlidir.

Ölkədə aqrar və aqrar-sənaye innovasiyaları üzrə DÖBT layihələrinin investisiyalaşdırılması proseslərinin tənzimlənməsi sistemində rəqəmsal iqtisadi-texnoloji innovasiyalarla yanaşı, eyni zamanda maliyyə və idarəetmə innovasiyaları da əhatə edilməlidir. Haqqında danışılan layihələrin maliyyə təminatına, təcrübədən görüldüyü kimi bir sıra amillər mənfi təsir edir. Onlara, ilk növbədə

maliyyə menecmentində ləngimələr, investisiya fondlarının vəsaitlərinin məhdudluğu, DÖBT layihələrinin maliyyələşdirilməsi məbləğinə limit qoyulması misal ola bilər.

Rəqəmsal mühitdə DÖBT innovasiyalı fəaliyyəti müşayiət edən risklərin müqavilə əsasında optimal bölgüsü baxımından real imkanlara malikdir. Böyük verilənlərə əsaslanan rəqəmsallaşma, böyük ehtimalla etibarlı aqrobiznes mühiti formalaşdırmağa bilər. Belə ki, məhz rəqəmsallaşma əvvəllər mümkün olmayan miqyasda və indiyə qədər görünməmiş operativliklə risklərə reaksiya vermək, onları təhlil etmək və proqnozlaşdırmaq imkanı yaradır. Aqrar sahədə DÖBT-ün maliyyə təminatı risklərin idarəedilməsi sisteminin vəziyyəti ilə birbaşa əlaqədardır. DÖBT üzrə investisiya layihələrinin icrası prosesində qarşıya çıxacaq risklərin monitorinqi və xarakteristikası, layihələrin reallaşdırılmasının hər bir mərhələsində təsirinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi, konkret risk növünü hansı tərəfdaşın daha yaxşı qarşılıyacağına müəyyən edilməsi məsələlərinin həllində rəqəmsal texnologiyalardan istifadə demək olar ki, obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

Nəticə

Rəqəmsal aqrar iqtisadiyyatda DÖBT layihələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi baxımından aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsəduyğundur:

- *aqrar sahədə DÖBT-ün normativ-hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsində bütün tərəfdaşların fəal iştirakının təşviq edilməsi;*
- *onların müvafiq inkişaf proqramlarının işlənilməsinə hazırlanmasına, norma və normativlərin işlənməsinə cəlb edilməsi üçün könüllü təşkilatlanmasının dəstəklənməsi;*
- *sahə, ərazi və müəssisə üzrə əsaslı PVB-nin durduğu informasiya sisteminin yaradılması.*

Burada elektron kənd təsərrüfatı portalı ilə əlaqələrinin təmin edilməsi, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sayəsində dövlət - aqrobiznes alyansının fəaliyyətinin proqramlaşdırılması və göstəricilərin monitorinqi həyata keçirilməlidir. Rəqəmsal mühit üstünlüklərini reallaşdırmaqla DÖBT layihələrinin icrası prosesində maliyyə innovasiyalarının tətbiqi və maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılması, habelə rəqəmsal texnologiyaların fəal tətbiqi sayəsində şəffaflığın daha yüksək dərəcəsini təmin etməklə DÖBT layihələrinə münasibətdə investor marağına neqativ təsir edən subyektiv xarakterli amillərin təsirinin neytrallaşdırılması prioritet istiqamətlər olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 06 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi".
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında" 2018-ci il 26 iyun tarixli 148 №-li Fərmanı.
3. <https://smb.gov.az/nav/dovlet-ozel-sektor-terefdasligi>

4. “Tikinti və infrastruktur obyektləri ilə əlaqədar investisiya layihələrinin xüsusi maliyyələşmə əsasında həyata keçirilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 15 mart 2016-cı il.
5. <https://www.digital.gov.az/az/page/terefdasliq>
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin tabeliyində “Dördüncü Sənaye İnqilabının Təhlili və Koordinasiya Mərkəzi” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında” 2021-ci il 06 yanvar tarixli Fərmanı.
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Rəqəmsal transformasiya sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2021-cil 27 aprel tarixli Fərmanı.
8. Веселовский М.Я. Государственно-частное партнерство в инновационной сфере: современное состояние и перспективы// МИР (Модернизация. Инновации. Развитие). 2015. Т. 6. №3, с. 8-17.
9. Формирование инновационной инфраструктуры цифровизации производства на предприятиях промышленности и АПК. / В.М. Володин, Н.А. Надькина // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Экономические науки. 2018. № 2 (8), с. 3-12
10. Josep Mestres Domènech. The challenges facing the State in the new digital economy. <https://www.caixabankresearch.com/en/economics-markets/public-sector/challenges-facing-state-newdigital-economy>. July 9, 2015.
11. Ловчикова Е.И., Солодовник А.И., Алпатов А.В. Развитие цифровизации агропромышленного комплекса на основе государственно-частного партнерства: проблемы и перспективы //Вестник аграрной науки, 6 (81), Декабрь 2019, с.104-112.
12. Ковалева И.В. Цифровизация сельского хозяйства как стратегический элемент управления отраслью //Экономика и бизнес: теория и практика, 2019, №1, с.131- 133.
13. Луганский Д.Н. Роль механизмов ГЧП в инновационном развитии «цифровой экономики» //Инновации и инвестиции. №3, 2019, с.3-6.
14. Варнавский В.Г. Партнерство государства и частного сектора: формы, проекты, риски. Москва, Наука, 2005. 314 с.
15. Дерябина М. Государственно - частное партнерство: теория и практика. www.institutioness.com
16. Van Ham H., Koppenjan J. Building public-private partnerships: assessing and managing risks in port development // Public Management Review. V. 3. Iss. 4. December 2001. P. 593-616.
17. Найденьшева Е.Г. Математические и инструментальные средства совершенствования процесса формирования государственно-частных партнерств. 08.00.13. Дисс...к. э.н. СПб, 2017, 138 с.
18. Халапова Л.Д., Нижегородцев Р.М. Механизмы государственно-частного партнерства в сфере наукоемкого производства // Креативная экономика. 2016. Том 10. № 4. с. 411-422.
19. Nadiia Reznik, Anatolii Ostapchuk, Andrii Cherkasov, Igor Fedun, Kateryna Alekseieva. (2020). Digitalization As A Priority Of Development Of Public-Private Partnerships In The Agrarian Sector. International Journal of Advanced Science and Technology, 29 (8s), s. 2524-2530. Retrieved from, <http://sersc.org/journals/index.php/IJAST/article/view/14755>

Prof. Dr., R.A. Balayev
Azerbaijan State Economic University (UNEC)

Public-private partnership in the development of a digital agricultural economy

Summary

The purpose of the study is to determine the place and role of the public-private partnership (PPP) factor in the development of the digital agricultural economy. The research was carried out on the basis of observation methods, scientific abstraction, systematic analysis, comparison and logical generalization. The result of the study is to determine the necessary measures to improve the efficiency of PPP projects in the digital national agricultural economy. The limitations of the study are the incompleteness of the database and the asymmetry of information.

Practical significance of the study: the results can be used in the development and implementation of measures to improve the efficiency of PPP projects in the digital agricultural environment.

Scientific novelty and originality of the study: assessing the possibilities of PPP in the digital agrarian economy and developing measures for their implementation.

Keywords: *public-private partnership, digitalization, agricultural sector, innovation, technology.*

Д.э.н., проф. Р.А. Балаев
Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC)

Государственно-частное партнерство в развитии цифровой аграрной экономики

Резюме

Цель исследования - определить место и роль фактора государственно-частного партнерства (ГЧП) в развитии цифровой аграрной экономики. Исследование проводилось на основе методов наблюдения, научной абстракции, систематического анализа, сравнения и логического обобщения.

Результатом исследования - является определение необходимых мер по повышению эффективности проектов ГЧП в цифровой национальной аграрной экономике.

Ограничениями исследования - являются неполнота базы данных и асимметричность информации.

Практическая значимость исследования: результаты могут быть использованы при разработке и реализации мероприятий по повышению эффективности проектов ГЧП в цифровой аграрной среде.

Научная новизна и оригинальность исследования: оценка возможностей ГЧП в цифровой аграрной экономике и разработка мер по их реализации.

Ключевые слова: *государственно-частное партнерство, цифровизация, аграрный сектор, инновации, технология.*